

Filozófia és nyilvánosság

DEMETER ATTILA

Jean-Pierre Vernant, közismert francia vallástörténész írja, hogy a filozófia egyidős a demokráciával. Ami alatt azt érti, hogy a filozófiai igazság (más szavakkal: az igazság, hiszen Platón óta a filozófia az igazság kizárólagos birtokosának tudja magát) *szervezetileg* a demokráciához és a nyilvánosság demokratikus intézményéhez kötődik; lévén dialogikus, a vélemények és ellenvélemények ütköztetésében formálódó igazság, létében az *agora*-t, a nyílt helyet, a vélemények szabad piacát feltételezi. E nézet szerint demokrácia és filozófia kapcsolata egyirányú és egyértelmű. Holott ez csupán az igazság egyik fele.

Parmenidész óta tudjuk, hogy a filozófiai igazság, az *alétheia* a *doxa*, a vélemény ellentettje. Nem egyszerűen vélemény (*doxa*), hanem *helyes vélemény* (*orthé doxa*). A filozófiai ortodoxia mint a jó társadalomról, a vallási ügyek intézéséről alkotott „helyes”, de ugyanakkor a *szokásostól eltérő* vélemény megbontja a társadalomban uralkodó nézetek és gyakorlatok tradicionális egységét. Márpedig egy közvetlen, nem képviseleti demokráciában, mint amilyen például az athéni is volt, csak az uralkodó politikai gyakorlatot illető osztatlan egyetértés biztosíthatja a társadalom és állam zavartalan működését. Amennyiben a bevett gyakorlat illetően a polgárokban kételyek támadnak, és ezen kételyeiknek hangot is adnak, a vélemények egységét és az együttélés zavartalanságát az állam többé nem képes biztosítani. (Platón, éppen emiatt, Államából nem csupán a költőket, hanem a „kritikusokat” is kitiltotta volna, ami persze érthető, amennyiben a „jó”, vagyis

az „ideális” államról van szó. És Platón ezt gondolta a maga államáról.)

Az ortodoxia, a filozófiai igazság tehát veszélyt jelent az állam belső rendjére nézve. Jól tudták ezt a filozófusok, Platóntól Spinozáig mindahányan, és ennek megfelelően megpróbálták tenni is ellene. Ámde úgy tűnik, hogy a veszély csupán egyféleképpen volt elkerülhető: ha maguk a filozófusok mondtak ki anatómiát a filozófiára. Az ógörög filozófusok nem gondolták (mint gondolja jó ezerkilencszáz esztendő múlva Descartes), hogy a filozófiai igazság nyilvánossá tétele üdvös lenne a tömegek számára. Platón írja: „[...] semmiféle munkám nincs a legfőbb kérdésekről és nem is lesz soha [...]; ... [mert] nem hiszem, hogy e dolgok szavakba foglalásának megkísérlésével az emberiség javát szolgálánk.”¹ A hallgatás embertársaink javát szolgálja, tehát erkölcsi kötelesség; miként Ibn Ezra mondja: „annak, aki érti, hallgatnia kell!” Aki a hallgatás szent kötelességét megszegi, annak – mint Szókratésznek – az isteni törvények értelmében bűnhődnie kell.

Másképp ítélik meg a helyzetet a természetjog, illetve az individuális szabadságjogok modernkori védelmezői. A tizenhatodik-tizenhetedik század elméletírói szerint az ember alapvető joga a *szólásszabadság*. Értelmezésükben ez olyan további szabadságjogokkal van összefüggésben, mint a lelkiismereti szabadság vagy a „társulási” (Locke) jog. Valamennyi – állítják Hobbes, Locke és Spinoza – a *tolerancia* eszméjének, vagyis az új, szekuláris morálnak a folyománya. A tolerancia eszméjét Angliában Locke, Hollandiában Spinoza fogalmazza meg, a vallásháborúban megfáradt Európának pedig nincs ereje tiltakozni ellene. Az eszme valójában a vallásháborúk nyomán előállott helyzetet szentesíti, és pedig „a hívők közösségének megosztottságát”.²

Tolerancia és szólásszabadság kapcsolata organikus. Locke, akinek nem elhanyagolható tapasztalatai voltak a polgári és világi törvények uralmáról, úgy véli, hogy a szólásszabadság elidegeníthetetlen individuális szabadságjog, s mint ilyen, a lelkiismereti szabadság velejárója. Az egyház szerződésjogi elképzelése, miszerint az egyház szabad emberek szabad akaratukból való társulása, nem ad módot arra, hogy a lelkiismereti- és szólásszabadság jogát bármiféle egyházi dogma korlátozza: „[...] azt állítom, hogy az egyház szabad és önkéntes társulás. [Ezért] ... szükséges, hogy az

¹ Platón: *Hetedik levél*; in: Platón: Összes művei; Európa, Budapest, 1994, III. kötet, 1066.o.

² Tamás Gáspár Miklós: *A cenzúráról*; in: *Másvilág*, Politikai esszék, Új Mandátum Kiadó, 1994, 545.o.

[egyén] ugyanazzal a szabadsággal, amellyel belépett [az egyházba], bármikor nyitva álljon előtte a kilépés útja.”³

Spinoza, aki az ótestamentumi theokratikus állam képzetéből ihletődik, úgy gondolja, hogy elvben lehetséges egy egyetemes vallás, melynek elveire (és az ezekből származó erkölcsi parancsolatokra) az emberek „természetes világosságuknál” fogva szükségképpen rávezettetnek. Az, aki e tételekkel ellentétet állít vagy cselekszik, az vagy teljességgel híján van a természetes világosságnak, vagy pedig megátalkodott. Noha a *Tractatus* külön fejezetet szentel a tolerancia és szólásszabadság eszmekörének, nem képes ezeket igazolni, csupán *hasznukra* való hivatkozás által. Ez azonban ellentmond az univerzális hitből fakadó morál „szubsztantív” természetének. Ha tudom, mi a jó és igaz, cselekedetemben nem követhetek esélyességi vagy haszonelvű megfontolásokat.

A tolerancia és a szólásszabadság feltételek nélküli⁴ elfogadása és bevezetése a társadalmi- és joggyakorlatba új helyzet elé állította a filozófiát és az erkölcsi gondolkodást. A szólásszabadság „mindenki jogát jelenti, hogy azt gondolja, amit akar, és kimondja azt, amit gondol.” Így természetesen a filozófusnak is joga van filozófiai gondolatokat, feltételezett igazságát publikussá tenni. Ennek feltétele azonban az, hogy az „igazság” ne veszélyeztethesse a társadalom belső rendjét. Ezt kívánja elérni a modern alkotmányozás az állam ideológiátlanításával. Magyarán: a modern demokratikus állam lemond arról, hogy világnézeti kérdésekben állást foglaljon. A modern államnak tehát nincs ortodoxiája (se keresztény, se marxista), mert ez az állam világnézeti szempontból semleges: ez pedig azt jelenti, hogy a modern államban egyáltalán nincs és nem is lehetséges ortodoxia; „a modern pluralista-liberális demokrácia csak akkor védheti meg a társadalmi kohéziót, ha *semlegesíti* a filozófiát, ha eggyé teszi a vélekedésfajták között”; „[...] a demokratikus állam nem szentesítheti a különféle erkölcsfilozófiai és politikai elméleteket [...]; az állam mindezeket

³ Locke: *Levél a vallási türelemről*; Akadémiai, Budapest, 1973, 55.o.

⁴ Ehhez csupán annyit, hogy mind Hobbes, mind Locke korlátozza a tolerancia hatókörét. Egyértelműen intoleránsak az ateistákkal szemben. Úgy gondolják, hogy mivel mindenféle morál feltétele az Istenben való hit, aki semmiben nem hisz, nem lehet erkölcsös ember. Toqueville-nél olvassuk, hogy a társadalomnak nem érdeke, hogy polgárai hite „igaz” legyen, érdeke viszont, hogy kivétel nélkül minden egyes polgára higgyen. A béke és a rend fontosabb, mint az igaz hit.

puszta véleménynek tekinti”; „Ez a helyzet antifilozófikus [...]”⁵ – ismeri fel Tamás Gáspár Miklós.

A helyzet tehát a következő: ha egykoron nem lehetett elmondani az igazságot, mert veszélyes volt, ma nem érdemes, mert érdektelen.

Ha az állam világnézeti szempontból semlegesnek nyilvánítja magát, e mögött egy további – igazolhatatlan – előfeltevés rejlik: hogy a demokrácia az elképzelhető legjobb államforma. A demokráciával szemben – így az alkotmány – minden vélemény súlytalan. Aki tehát ma azt állítja magáról, hogy birtokában van az igazságnak, az vagy bolond, vagy pedig szándékosan rosszindultú. Szóval az is bolond, aki ma filozófusnak megy; és nemcsak Magyarországon.

⁵ Tamás Gáspár Miklós, id. mű, 547. o.